

II. Abdülhamid'in Kapsayıcı Eğitim Politikasına Bir Örnek: Lazkiye Nusayrileri ve Hamidiye Mektepleri*

Sacit Uğuz**

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Hatay, Türkiye

* Bu çalışma, 22-24 Ekim 2018 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen, Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi'nde sunulan, "II. Abdülhamid Döneminde Lazkiye Nusayrilerine Yönelik Eğitim Faaliyetleri" başlıklı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

Öz

Osmanlı Devleti'nde, II. Mahmud döneminde başlayan ve Sultan Abdülaziz döneminde artarak devam eden modernist/batılı eğitim reformlarının, II. Abdülhamid döneminde zirveye ulaştığı söylenebilir. Bu dönemde, bir taraftan o zamana kadar düzensiz bir gelişim gösteren eğitim işlerini, merkezi bir sistem oluşturarak düzene sokma faaliyetleri yürütülmüş, diğer taraftan da ülkenin her tarafında okullar açılarak ücre köylere kadar toplumun kamusal eğitime ulaşmasına gayret edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında hızla yayılan misyonerlerin hedef kitleleri arasında sadece doğu kiliselerine bağlı Ermeniler ve Rumlar yoktu. Osmanlı topraklarında belirli bölgelerde yaşayan ve Müslüman toplum içerisinde sayılıp sayılmamaları eskiden beri tartışma konusu olmuş, devlet otoritesine karşı genellikle itaatkâr olmayan Nusayriler ve Dürziler gibi dini azınlık gruplar da misyonerlerin hedef kitleleri arasında yer almıştır. Misyonerlerin bu dönemde özellikle Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde hızlı bir okullaşma faaliyeti içerisine girdikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti de buna karşı Nusayrilerin yaşadığı hemen her yere okullar açmış ve bir eğitim seferberliği başlatmıştır. Bu çalışmada, Nusayrilerin merkezi olarak kabul edilen Lazkiye'de, II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca misyonerlerin Lazkiye'deki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Müslüman ahali üzerindeki etkisine de değinilmiştir. Osmanlı Arşivinden elde edilen belgeler ışığında, Lazkiye'de açılan ve Hamidiye ismi verilen okullar, öğrenci sayıları ve muallimleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Kısaca, Sultan II. Abdülhamid'in, misyonerlerin faaliyetlerine karşı, Osmanlı tebaası dini azınlık grupların, eğitim yoluyla devlete bağlılıklarını temin etme politikası, Lazkiye örneği üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Lazkiye, Nusayriler, Kamusal Eğitim, Misyoner.

Makale Bilgileri /
Article Info:

Gönderim / Received:
14.11.2018
Kabul / Accepted:
04.01.2019

** Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:

Hatay Mustafa Kemal
Üniversitesi, Hatay,
Türkiye
sacituguz@gmail.com

Atıf için / To cite this article:

Uğuz, S. (2019). II. Abdülhamid'in kapsayıcı eğitim politikasına bir örnek: Lazkiye Nusayrileri ve Hamidiye Mektepleri. *Curr Res Soc Sci*, 5(1), 9-27. doi: 10.30613/uresosc.482614

Bağlantı için / To link to this article:

<http://dx.doi.org/10.30613/uresosc.482614>

A Sample of the Inclusive Public Education Policy of Abdulhamid II: Nusayris of Latakia and Hamidian Schools

Abstract

In the Ottoman Empire, It can be said that the investments of Education which started during the reign of Mahmud II in this field and which had continued during the reign of Abdülaziz reached a peak in the reign of Abdulhamid II. In this period, while conducting activities to build a central system for the educational activities which were developed irregularly until that time, the people even in pathless villages reached to the teachers and the schools which were opened throughout the country. From the second half of the 19th century, there weren't just Armenians and Greeks linked to the Eastern churches, among the targets of the missionaries spreading like wildfire in the Ottoman lands. Religious minority groups, such as Nusayris and Druze people, who lived in certain regions of the Ottoman territories and have long been a subject of debate whether they belong to the Muslim community or not, and were generally non-submissive to the state authority, have also been among the target groups of the missionaries. In this period, it is seen that the missionaries started a fast schooling activity especially in the regions where Nusayris lived extensively. The Ottoman State had also opened schools and started an educational campaign in almost every place where Nusayris lived. In this study, the educational activities in Latakia which was thought center of the Nusayris, during the reign of Abdulhamid II, was emphasized. Also, the activities of the missionaries in Latakia and the effects of these activities on the Muslim population was mentioned. Especially in the light of the documents from the Ottoman archive, the information about the schools opened in Latakia and named Hamidiye, their number of students and their teachers were detailed. In short, Sultan Abdulhamid II's policy to demonstrate their commitment to the state through the education of religious minority groups of Ottoman subjects against the activities of the missionaries were tried to be presented through the example of Latakia.

Keywords: Abdülhamid II, Latakia, Nusayri, Public Education, Missionary.

Giriş

Eğitimin toplumun bütününe kapsayacak şekilde yaygınlaşmasının bir zaruret hâlini alması, büyük

ölçüde Sanayi İnkılabı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Avrupa'da yeni bir devlet, ekonomi ve toplum modeli oluşmaya başlamıştır. Toplumsal değerler bakımından öncekilerden farklı bir zihniyete sahip olan bu yeni toplumun en belirgin vasıflarından biri de kamusal eğitime ziyadesiyle önem vermesidir. Çünkü gerek sanayi çağının en önemli unsuru olan makineleşmenin sürdürülebilirliği, gerekse bu makineleşmenin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan gereğinden fazla ürünün tüketilmesi için dönemin yeni hayat tarzını benimsemiş, eğitilmiş bir topluma ihtiyaç duyulması, eğitimin toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı'da ise XVII. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlayan askerî modernizasyon çabaları doğrultusunda, bu alanda eğitime önem verilmekle birlikte, halkın tamamının eğitilmesi zorunluluğu, özellikle XIX. yüzyılda oluşmaya başlayan sanayi toplumunun zorlamasıyla ortaya çıkmıştır. Sanayi geliştikçe de bu zaruret artarak devam etmiştir. Toplumsal sorunların giderek çoğaldığı bu dönemde Osmanlı idarecileri, sorunların temel nedeni olarak eğitimsizliği görmüş ve "modern" olarak nitelendirilen batı sistemini esas alan reformlar gerçekleştirerek halkın eğitim seviyesini arttırmayı ve bu şekilde sorunların önüne geçmeyi amaçlamışlardır. Türk-İslâm medeniyetinin sosyo-kültürel ekseninde gelişip kendine has özellikleri ile şekillenen geleneksel eğitim anlayışı yerine, batılı bir karakter arz eden "modern eğitim" anlayışını yerleştirme süreci, kendi içerisinde belli başlı birtakım çıkmazları da beraberinde getirmiştir. Özellikle II. Abdülhamid'in bu hususta izlediği politikanın ve gerçekleştirdiği eğitim hamlelerinin, hem kendi saltanatı döneminde, hem de takip eden yıllarda, bir taraftan ülkede merkezileşmeyi sağlarken diğer taraftan bazı açmazları da beraberinde getirdiğini söylemek yanlış olmaz. Bu dönemde modernleşme uğruna Batı taklitçiliği yapmak yerine, okulların ülkenin ve kuruldukları bölgenin gereklilikleri ve gerçeklikleri doğrultusunda, fakat çağdaş bir tarzda şekillenmesi yönünde uygulamalara gidilmiştir. Diğer bir ifadeyle Batı'nın pedagojik yöntemleri ve teknikleri alınarak bunlar geleneksel ve dinî öğelerle harmanlanmıştır. Böylelikle

Doğu-Batı sentezi, kendine has bir eğitim programı ortaya çıkmıştır (Gündüz, 2010, ss. 109, 110; Georgeon, 2016, ss. 608, 209).

II. Abdülhamid, devletin içinde bulunduğu durumdan hareketle, esnek ve pragmatist bir modernleşme takip etmiş, sarayın ve sultanın geleneksel gücüne tekrar kavuşmasını zaruri görmüştür. Bu uğurda uyguladığı devletçi ve merkezîyetçi politikayı ise din ve eğitim temeline oturtarak ülkenin en ücra köşelerine kadar yaymayı hedeflemiştir (Gündüz, 2016, s. 121). Sultan özellikle eğitim vasıtasıyla Müslüman bir orta sınıf inşa etmeyi ve yeni açılan okullarla da bütün halk kitlelerine ulaşabilmeyi amaçlamıştır (Georgeon, 2016, s. 609; Karpat, 2004, s. 652; Deringil, 2014, s. 148). Kısacası geleneksel devletten modern devlete geçişte eğitimi bir araç olarak kullanmak istemiştir. Böylelikle de “itaatkâr ama aynı zamanda merkezin değerlerini kendisinininki olarak kabul edecek eğitilmiş bir nüfus” oluşturmayı amaçlamıştır. Taşrada modern fikirlere sahip, devletin değerlerini benimsemiş, seçkin bir sınıf oluşturma isteğinin neticesi olarak bu süreçte eğitim büyük ölçüde vilayetlere yayılmıştır (Gündüz, 2010, s. 113). II. Abdülhamid’in iktidarının ilk dönemlerinde 250 olan rüşdiye sayısı, iktidarının sonunda 600’e, idadî sayısı 5’ten 104’e, Darulmuallimin sayısı 4’ten 32’ye, ibtidaî okulların sayısı da 200’den 4.000-5.000 civarına yükselmiş, ayrıca 10.000’e yakın sıbyan mektebi de usûl-i cedide (yeni usul) ile eğitim vermeye başlamıştır (Kodaman, 1999, s. 164). Bu okulların temel amacı ise modern bakış açısına sahip ve aynı zamanda devletine ve sultanına bağlı bir zümre ve yönetici sınıfı yetiştirmektir. Zor zamanlarda devlete hizmetten geri kalmayacak yetenekte, aynı zamanda siyasî sadakate sahip bir nesil için de din ve ahlâk derslerine ayrı bir önem verilmiştir. Bu şekilde oluşturulacak eğitilmiş taşra aydınları sayesinde, ülkenin her tarafının merkeze bağlılığı temin edilmeye çalışılmıştır.

1. Nusayriliğin Ortaya Çıkışı ve Yayılışı

II. Abdülhamid’in ırk, din ve mezhep farkı gözetmeksizin toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde uygulamaya çalıştığı eğitim

politikasından, İslâm toplumu içerisinde yer alan ve gerek Sünnî gerekse de Şîî anlayışa göre inançları açısından aşırı/heterodox olarak nitelendirilen toplumlar da nasibini almıştır. Bu toplumlardan biri olan ve demografik olarak Osmanlı topraklarında belirli bir coğrafyada yoğunlaşan Nusayîler, Ortadoğu’nun en gizemli halklarından biridir. Nusayrîlik inancı, IX. asırda Şiiiliğin en önemli merkezlerinden olan Kûfe’de ortaya çıkmış dinî bir akım olup, günümüzde Arap Aleviliği olarak da bilinmektedir (Üzüm, 2007, s. 271). Bu akımın kurucusu olarak Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî (ölm. 883), yayıcısı olarak da onun en önemli halifelerinden Hüseyin b. Hamdan el-Hasibî (ölm. 957 veya 969) kabul edilir. İlk dönemlerde inançlarını ve kendilerini tanımlamak için genellikle “muvahhidun” ya da “ehl-i tevhid” (Friedman, 2010, s. 11; Bar-Asher, Kofsky, 2002, s. 2; Massignon, 1998, s. 365), ilerleyen dönemlerde de “Hasibiyye” (Friedman, 2001, s. 93) ismi kullanıldığı kaynaklarda geçse de fırkanın kurucusu olarak kabul edilen Muhammed bin Nusayr en-Nemiri’nin ismine atfen Nusayrî olarak isimlendirilmeleri yaygınlık kazanmıştır (Palabyık, 2010, s. 24; Friedman, 2010, s. 7; Bar-Asher, Kofsky, 2002, s. 1; Üzüm, 2007, s. 270; Bulut, 2011, s. 583).

Muhammed bin Nusayr’ın en önemli müridi, aynı zamanda da halefi olan Hamdan el-Hasibi’ye kadar Nusayrîlik, Irak topraklarında küçük bir topluluğun inancı olarak kalmıştır. Hamdan el-Hasibi’nin Bağdat’tan Halep’e gelerek çalışmalarına burada devam etmesiyle bu akım, Bağdat’a ek olarak Doğu Akdeniz kentlerinde de yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu, Nusayrîlik için bir dönüm noktası olmuş ve Nusayrîlik, sonraki yıllarda Irak topraklarında neredeyse tamamen ortadan kalkarken Doğu Akdeniz ilerleyen süreçte Nusayrîlerin yaşadığı hemen hemen tek bölge hâline gelmiştir. Hamdan el-Hasibi’nin 957’de vefatından sonra Muhammed b. Ali el-Cillî, onun 994’te yılında vefatıyla da Ebû Said el-Meymûn b. Kasım et-Teberanî imamlığa geçmiştir. Teberanî, siyasî baskılar nedeniyle Halep’ten Lazkiye’ye gelmiş ve burası zamanla Nusayriliğin merkezi haline dönüşmüştür.

Teberani, Nusayrilerin son genel imamı olup onun 1034'te Lazkiye'de vefatından sonra imamlığa hiç kimse geçmemiştir. Nusayri şeyhleri kendi bölgelerinde müstakil olarak kendi toplumlarını idare etmeye başlamışlar ve bu durum günümüze kadar da bu şekilde devam edegelmiştir (Keser, 2013, ss. 10-22).

Selçukluların bölgeyi fethiyle birlikte, bu devletin hâkimiyetine geçen Nusayriler, 1098'de Haçlıların, 1188'de de Selahaddin-i Eyyûbi'nin idaresine girmişlerdir. Sultan Baybars döneminde (1233-1277) Memlûk, Yavuz Sultan Selim döneminde ise (1512-1520) Osmanlı hâkimiyetine geçmişlerdir (Bilgili, 2010, s. 50).

Nusayrilik, diğer Batınî toplumlar gibi İslâmiyet ile birlikte ortaya çıktığı ve yayıldığı bölgelerin mevcut inançlarının iç içe geçtiği karmaşık bir inanç yapısına sahiptir. İmamiye Şiiliğinden ayıran esaslar Muhammed bin Nusayr tarafından ilk olarak ortaya konmuş ve kendisini takip eden imamlar tarafından tasavvufî ve itikadî esaslar belirlenerek yazılı hâle getirilmiştir. Kutsal saydıkları Kitabü'l Mecmu' adlı kitapta "Allah katında din İslamdır" meâlindeki ayet-i kerimeye yer veren ve kendilerini Müslüman olarak tanımlayan Nusayriler, Kuran-ı Kerim'e inanmakla birlikte inanç ve ibadet anlayışlarını kendi geleneklerine göre biçimlendirmişlerdir. Ayetleri de mevcut dil ve yorum kuralları ile bağdaşmayan biçimde te'vil etmişlerdir (Üzüm, 2007, s. 272).

2. Nusayriler İçin Önemli Bir Merkez: Lazkiye

XIX yüzyıl yerli ve yabancı kaynaklarında Nusayrilerin yaşadıkları yerler olarak Trablusşam, Tartus'un kuzeyi, Lazkiye, Safed, Akkar, Antakya, Süveydiye (Samandağ), İskenderun, Adana, Tarsus ve Mersin zikredilmektedir (Anderson, 1872, s. 39; Thomson, 1841, ss. 100-107; Davis, 1879, ss. 14, 32; Ramazanzade Niyazi Bey, 1920, ss. 37, 68; Jowett, 1826, s. 50; Er, 2010, ss. 151, 152). Bu yerleşimler içerisinde Lazkiye, limanı, ticari potansiyeli ve yoğun bir Nusayrî nüfusuna sahip olması nedeniyle XIX. yüzyılda da Nusayrilerin merkezi olarak kabul görmüştür (Thomson, 1841, s. 104; Beadle, 1841, s. 206). Aslında Lazkiye'ye Nusayrilerin ilk

yerleşmeleri XI. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanır. Ali el-Cillî'nin vefatından sonra fırkanın başına geçen Kasım et-Taberanî, uzun süre Halep'te kaldıktan sonra burada durumun kendisini takip edenler için gündün güne kötüleşmesi nedeniyle hayatının sonlarına doğru, 1032 (H. 423) yılında Lazkiye'ye göç etmiştir (Winter, 2016, s. 31; Galip et-Tavil, 2012, s. 153-155; Farouk-Alli, 2014, s. 210; Bar-Asher, Kofsky, 2005, s. 43; Bulut, 2011, s. 585; Batur, 2013, s. 65). Zaman içerisinde Halep'ten gelenler ile burada yaptığı propaganda sonucunda Nusayriliğe yeni kazandırdığı müritleri, özellikle Lazkiye'nin dağlık bölgelerindeki önemli topluluklardan biri hâline gelmiştir. Böylelikle Taberanî, Lazkiye'ye geldikten sonra ölümüne kadar geçen 2-3 yılda yaptığı faaliyetlerle, Suriye'nin batı kıyılarına paralel uzanan Lazkiye ile Masyaf arasındaki dağlık alanlarda Nusayri inancının yayılmasını sağlamıştır. Vefatından sonra da Lazkiye'de denize yakın bir mahalde defnedilmiştir. Bu gelişmeler, Lazkiye'nin ileride Nusayriliğin merkezi hâline gelmesinde önemli etkenler olmuştur¹.

XIII. yüzyılda, Suriye toprakları üzerinde yaşanan siyasi kargaşa ve istikrarsızlık nedeniyle Nusayriliğin giderek zayıfladığı bir dönemde, Makzun es-Sincarî, kıyı dağları bölgesine gerçekleştirdiği başarılı askerî harekâtlarla otoriteyi yeniden tesis etmiş ve bu bölgeyi Nusayriler için adeta güvenli bir liman hâline getirmiştir. Otorite boşluğunun yaşandığı bir dönemde, Sincar'dan binlerce savaşçı ile gelen Sincarî, kıyı dağları bölgesinde yaşayan bütün Nusayrileri kendi idaresi altında toplayarak otonom bir yönetim kurmayı başarmıştır. Bu dönemde gelen göçlerle bölgede yaşayan Nusayrilerin nüfusunda hatırı sayılır bir artış olmuştur (Friedman, 2010, s. 55). Nitekim, zamanla Suriye'nin batısında Akdeniz'e paralel uzanan kıyı dağları bölgesi Nusayrilerin en yoğun olduğu bölge ve Lazkiye de önemli bir merkez hâline gelmiştir. Memluklu hâkimiyeti döneminde Nusayrilerin kıyı dağları boyunca güneyden kuzeye, özellikle Lazkiye ve Cebele taraflarına doğru göçleri yoğunluk kazanmıştır. Bu göçlerle birlikte bölge nüfusunun büyük çoğunluğunu

Nusayriiler oluşturmaya başlamıştır (Winter, 2016, ss. 29, 30).

Osmanlı idarî sisteminde ilk dönemlerde Trablusşam Sancağına bağlı 14 nahiyeden biri olan Lazkiye'nin 20 civarında köyü ve bir de mütevazı iskelesi bulunmaktaydı (Winter, 2016, ss. 100, 106). Özellikle XIX. yüzyılda Limanı sayesinde ekonomik açıdan da önemli bir merkez hâline gelen Lazkiye'nin bu statüsü bir takım idarî düzenlemeler yapılmakla birlikte II. Abdülhamid dönemine kadar pek fazla değişmemiştir. Bu dönemde Nusayriilerin yaşadıkları bölgelerde gerçekleştirilen ıslahatlar kapsamında idarî bir takım değişikliklere gidilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Lazkiye Trablus Sancağına bağlı bir kaza konumunda iken 1880 yılında sancak hâline getirilmiştir. Daha sonra da 1887 yılında vilayet hâline getirilen Beyrut'a sancak olarak bağlanmış ve Osmanlı idaresinin sonuna kadar bu durumunu muhafaza etmiştir (Buzpınar, 2003, ss. 117, 118).

XVIII. yüzyılda Suriye'nin kuzey-batı bölgelerinde yaşanan geniş kapsamlı ekonomik bazı değişimler, kıyı dağları bölgesinde yaşayan halk arasında rekabetin ve bir takım sürtüşmelerin doğmasına neden olmuştur. Bu sürtüşmelerin en önemli nedeni toprak kıtlığı ve tarım alanlarının yetersizliğidir. Yaşadıkları coğrafyada görülen kalabalık nüfus nedeniyle ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlar, Nusayriileri başka bölgelere göç etmeye zorlamış ve XVIII. yüzyıl boyunca Lazkiye Kasabası ile kıyı kesimleri başta olmak üzere diğer bazı bölgelere göçler olmuştur. Bu süreçte Lazkiye'nin özellikle yükseltisi az, tarıma elverişli bölgeleri, sosyal ve ekonomik şartları oldukça kötü olan dağ bölgesi halkının yerleştiği yerler hâline gelmiştir. Sahip olduğu limanı ile ticarî olarak da gelişimini devam ettiren Lazkiye'nin nüfusunda bu dönemde önemli bir artış olmuştur.

Lazkiye'nin nüfusu ile ilgili verilerin oldukça çelişkili olduğu görülür. Bunun nedeni çeşitli sebeplerle devlete karşı uzun süre isyan hâlinde olan bazı Nusayri bölgelerinde sağlıklı nüfus sayımları yapılamaması ve halkın da nüfusu gizleme yoluna gitmesidir. Vesikalarda sık sık "Lazkiye Sancağına merbut Nusayri köylerinin

nüfus-ı mektûmesinin" belirlenmesi için yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir (BOA. Y.PRK.UM. 2/43; BOA. DH.MKT. 1999/43; BOA. BEO. 69/5175). Eldeki verilerden Lazkiye Livasının nüfusunun 1840'ta 80.000'lerde iken 1914 yılına gelindiğinde 146.000'lere çıktığı anlaşılmaktadır. Kabaca bu nüfusun 2/3'ünün Nusayri geri kalanlarının ise Sünnî Müslüman ve diğer gayrimüslim azınlık gruplar olduğu söylenebilir. Nusayri nüfusunun merkez kazada az olmakla birlikte özellikle dağlık kesimde bulunan Cebele, Sahyun, Merkab kazaları ile Lazkiye merkez sahil kesiminde yoğunlaştığı görülmektedir (Tozlu ve Ürkmez, 2018, 256; Thomson, 1848, 256).

Lazkiye bölgesinin dağlık kesimlerinde yaşayan Nusayri toplulukları, öteden beri devlet idaresine karşı isyan hâlinde olmuşlardır. Özellikle Cebele bölgesi Nusayriilerinin isyancı geçmişleri Memluklara kadar dayanmaktadır. 1318 yılında burada çıkan Mehdi isyanı Memluklu Devleti'nin sert tedbirleri ile bastırılmıştır (İbn Battûta, 2000, ss. 120, 121; Moosa, 1988, ss. 272, 273; Friedman, 2010, 59, 60). Cebele ve çevresinin isyankâr tutumu Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da bir müddet devam etmiştir. 1519 yılında yapılan arazi tahrirlerine göre Cebele'ye bağlı 80 köyden dağlık bölgelerde bulunan 17'sinin devlete isyan hâlinde oldukları ve vergi vermedikleri anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen süreçte çoğunlukla teşvik edici birtakım malî tedbirler alınarak isyan hâlinde olan köylerde de kontrol sağlanmış ve idarî sisteme dâhil edilmişlerdir (Winter, 2016, ss. 95, 96, 100, 106). XIX. yüzyıla da Lazkiye'nin muhtelif bölgelerinde şekavet, merkezî otoriteye karşı gelme, vergi vermeme, kura-yı şeriyeye icabet etmeme gibi hadiseler eksik olmamıştır. Ayrıca birbirleri ile husumetleri eksik olmayan Nusayri kabileleri arasındaki mücadeleler bölgedeki asayişsizliğin önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Hükümet, Nusayriilerin idarî liderleri olan mukaddemler ve dinî liderleri olan şeyhler vasıtasıyla bu uygunsuz hadiselerle tedbir alma yoluna gitse de kalıcı çözümler getirememiştir. Hatta olayların zaman zaman görmezden gelinmesi ya da yanlış bir takım uygulamalara gidilmesi durumunun daha da

kötüleşmesine neden olmuştur (Tozlu ve Ürkmez, 2018, ss. 114-120; BOA. Y. PRK. UM. 2/43; BOA. HR. SYS. 1525/55; BOA. A.MKT.UM. 395/90; BOA. MVL. 754/87; BOA. MVL. 310/98; BOA. A.MKT.UM. 178/24; BOA. MVL. 284/69; BOA. A.AMD. 37/66; BOA. A.MKT.MVL. 58/73; BOA. HAT. 499/24468D).

3. Lazkiye Nusayrilerine Yönelik Eğitim Faaliyetlerinin Temel Motivasyonları

Sultan II. Abdülhamid, XIX. yüzyılın kendinden önceki padişahları gibi, halkın arasında, devletin meşruiyetinin somut bir tezahürü olarak kendi varlığını ortaya koyan bir padişah değil, klasik dönem hükümdarları gibi varlığını göstermeksizin iktidarını ve otoritesini memleketin en ücra köşelerine kadar yaymayı prensip edinmiş bir hükümdardır. Bunu yapabilmek için de Müslüman tebaasıyla olan iletişiminde hemen hemen tamamı İslamî motifler içeren bir takım simgeleri kullanmaktan geri kalmamıştır. Böylelikle her sınıftan Müslüman ahali, merkezi otoriteye ve Sultan'a bağlılıkta gerekli duygusal etkileşimi İslam'dan almıştır. Sultan da neticede meşruiyetini ve tebaası üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmıştır. Bu dönemde Batı'nın getirdiği haksız düzenin özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında kendini iyice hissettirmesi ve devletin giderek güç kaybetmesine karşın İslam, temel ideoloji olarak ortaya konmuş, hilafet kurumu da bunun en önemli simgesi hâline dönüşmüştür. Devletin İslam anlayışı da Ehlisünnet mezhepleri arasında en çok tabanı olan ve eskiden beri resmi mezhep olarak Osmanlı hükümdarları tarafından kabul gören Hanefiliğe dayalı olarak şekillenmiştir. Bu dönemde Ehlisünnet dışında kalan heterodoks inanç mensuplarını, ortodoks Müslüman toplum ile aynı potada eriterek öncelikle İslam toplumunun birliğini sağlamak ise ana gaye olarak ön plana çıkmıştır. Böylece Batı'nın politikalarına karşı öncelikle İslam toplumu içerisinde yaşanması muhtemel çözümlenin önüne geçilmek istenmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için de inançlarında aşırıya gitmiş ve dalalete düşmüş olarak kabul edilen topluluklar üzerinde "izale-i cehalet" (cehaleti giderme) ve "tashih-i itikat" (itikadı düzeltme) maksadıyla sistemli bir şekilde eğitim

faaliyetleri başlatılmıştır (Deringil, 2014, ss. 31, 61, 62).

İslam toplumu içerisinde varlıkları her dönemde tartışma konusu olmuş, heterodox olarak kabul edilen gruplardan Nusayriler, XIX. yüzyıla kadar devlet tarafından adeta görmezden gelinmiş bir topluluktur. Bu durum resmi yazışmalara da yansımış olacak ki XIX. yüzyıl öncesinde Nusayrilerle ilgili kayıtlar yok denecek kadar azdır. Cebel-i Nusayriye bölgesinde isyan, şekavet, kabileler arası çatışmalar, devlete başkaldırma, askere gitmeyi reddetme gibi nedenlerle ilk olarak yazışmalarda yer almaya başlayan Nusayriler, özellikle yüzyılın ortalarından itibaren misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri nedeniyle devletin gündemine daha fazla gelmiştirⁱⁱ.

Osmanlı Devleti'nin aslında Nusayriler üzerine eğilmesi ve onları Müslüman ahali içerisinde değerlendirerek devlete bağlılıklarını sağlama çalışmaları, bazı kaynaklarda yazılanların aksine (Deringil, 2014, 96; Talhamy, 2011, s. 225) misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerinden bağımsız olarak yüzyılın ortalarında başlamıştır. 1852 yılında Antakya İdare Meclisi Azası Ömer Efendi tarafından gönderilen ve Meclis-i Vâlâ'da mütalaa edilen bir raporda, Nusayrilerin "kaide-i mezhebiyelerinin fasid ve batıl şeyler" olduğu, diğer Müslüman ahali ile aralarında adam öldürme ve gasp gibi türlü hadiselerin cereyan ettiği, buna sebep olarak da güya bunların Müslümanlıklarının şer'an makbul olmayacağından dolayı onlara karşı yapılan kötü muameleye bazı yerel ulema tarafından cevaz verildiği belirtilmiştir. Ayrıca Nusayrilerin çoğunluğunun kendi mezheplerinden dönme teşebbüsünde olduklarından bunların "İslamiyetlerinin kabulü" hakkında bir takım deliller beyan edilmiş ve bu hususta fetvahaneden görüş sorularak "taife-i merkûmeden şeref-i İslam eylemişlerden olup aka'id-i İslâmiye üzere ta'akkud olanların tövbe ve İslâmiyetleri şer'an makbul olacağı anlaşılmıştır" denilerek bu duruma dini açıdan da bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir. Yine raporda, şayet Nusayrilerin iddia ettikleri gibi tashih-i itikad etmeleri durumunda diğer Müslüman ahali ile aralarında cereyan eden nahoş hadiselerin de yerini iyi ilişkilere

bırakacağı, bunun da milletin ve memleketin faydasına olacağı belirtilmiştir. Meclis-i Vâlâ'da yapılan mütalaa neticesinde bu hususun önemine ve hassasiyetine binaen, daha kapsamlı raporlar almak üzere, Nusayrilerin yaşadığı Şam-i Şerif, Sayda, Halep ve Adana Valilerinden de görüş sorularak ona göre icraatta bulunulması yönünde karar çıkmıştır (BOA. MVL. 247/32). Burada belirtilmesi gereken husus, daima olumsuzluklar ile devletin gündemine gelen ve bu nedenle resmi yazışmalara konu olan Nusayrilerle ilgili ilk defa askeri ve cebri tedbirler dışında çözüm önerilerinin gündeme gelmesi ve devletin en önemli karar organında da tartışılmasıdır. Yani Misyonerlerin faaliyetlerinin bölgede kendini yeni yeni göstermeye başladığı ve yaptıkları çalışmaların semeresini henüz almadıkları bir dönemde Nusayrilerin Sünnî Müslüman topluma entegrasyonu ile ilgili tartışmalar yapılmaya başlanmıştı. Ayrıca daha bu dönemden Nusayrilerin Sünniliğe meylettikleri de aynı vesikadan anlaşılmaktadır. İlerleyen yıllarda ise önce Antakya, ardından da Lazkiye ve İskenderun Nusayrilerinin Sünniliği benimsediklerine dair yazışmalar çoğalmıştır (Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, 2010, ss. 11-30). 1890 yılında Lazkiye Kazasında 15.000, Merkab Kazasından da 40.000 Nusayrinin Hanefi itikadını benimsemesi (BOA. İ.DH. 1182/92449) ve bunların kendilerine Hanefi kaidelerini anlatacak kişiler gönderilmesi, köylerinde okul ve mescitler inşa edilmesi yönündeki talepleri (BOA. İ.DH. 1182/92451; BOA. MV. 54/37), Nusayrilere yönelik eğitim faaliyetlerinin önemli motivasyonlarından biri olmuştur.

Nusayrilerin devletin resmi yazışmalarında çok daha sıklıkla yer almasına sebep olan gelişme ise misyonerlerin bölgedeki etkinliklerinin artması ve yatırımlarının semeresini almaya başlamalarıdır. Aslında misyonerlerin faaliyetleri, 1870'li yıllara kadar, Lazkiye bölgesinde ihtida ederek Protestanlığa geçen birkaç Nusayri gencinin ve bunların askerlik meselelerinin dışında çok fazla gündeme gelmemiştir (Uğuz, 2017, ss. 484, 485). 1873'te Suriye Vilayetinden gelen bir yazıda Süveydiye, Lazkiye ve Cebel-i Dürüz bölgelerindeki misyonerlik faaliyetleri

anlatıldıktan sonra, misyoner mekteplerine mukabil olarak devletin de mektepler açıp muallimler tayin etmesi ve tüm Osmanlı vatandaşlarının buralara devam ettirilmesinin tek çare olduğu ifade edilmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 450/53). İlerleyen süreçte Nusayrilerin merkezi konumunda olan Lazkiye'de giderek artan misyonerlik faaliyetleriⁱⁱⁱ ve din değiştirerek Protestanlığa geçen Nusayrilerin duyulmaya başlaması, Osmanlı hükümetini oldukça tedirgin etmiştir^{iv}. Bu durumun toplu din değiştirmeye dönüşmesi hâlinde, çatışmaların artmasına, toplu isyanlara ve de Batı'nın Osmanlı'ya daha fazla müdahalesine sebep olacağından endişe edilmiştir. Osmanlı hükümeti bu hususta "düşmanın silahı" ile mücadele etme yoluna giderek bir taraftan misyonerlerin özellikle eğitim alanındaki faaliyetlerini takibe alırken diğer taraftan da eğitime yönelik gerçekleştirdiği yatırımlarla, dönemin genel eğitim politikasına da uygun olarak, Nusayriler arasından eğitilmiş ve devletine bağlı nesiller yetiştirmek için çalışmalara hız vermiştir.

Genelde bütün Nusayriler, özelde ise Lazkiye Nusayrilerine yönelik olarak devlet tarafından yapılan eğitim faaliyetlerinin iki temel motivasyondan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki eskiden beri bir türlü tam manasıyla itaat altına alınamayan ve her dönemde çeşitli sorunlarla gündeme gelen Nusayri aşiretlerinin devlete bağlılıklarını sağlamak için "yumuşak ve ılımlı" bir politika takip ederek onlara "Müslüman olma onuruna dair bir bilinç" (Deringil, 2014, s. 89) aşılabilme çabasıdır. Bu şekilde Nusayrilerle temelde ayrışılan en önemli husus olan inanç meselesindeki farklılıkların ortadan kaldırılması ve böylelikle İslam'ın ana akım koluna dâhil edilen bu topluluğun devlete bağlılığının sağlanması hedeflenmiştir. İkincisi ise; Nusayrileri o zamana kadar açılmamış olan yerli eğitim kurumlarını açarak onları Misyonerlerin çekim alanından kurtarma ve kendi tebaasını misyonerlerin eğitim kurumlarına gitmek zorunda bırakmama gayretidir.

4. II. Abdülhamid Öncesi Lazkiye'de Mevcut Eğitim Faaliyetleri

II. Abdülhamid öncesi dönemde ülke genelinde olduğu gibi Lazkiye ve çevresinde de eğitim öğretim faaliyetlerinin oldukça yetersiz olduğu görülür. Özellikle Nusayriilerin yoğun olarak yaşadığı dağlık kesimlerde ise modern anlamda, devlet destekli ve kontrollü bir eğitim faaliyeti söz konusu değildir. Halkın içinde bulunduğu cehalet, arşiv vesikalarında Nusayriilerle ilgili olarak kullanılan “fırka-i cahiliye” (BOA. DH.TMIK.M. 168/7), “ulum ve maarife muhtaç” (BOA. A. MKT. MHM. 475/44) olma, “hâl-i vahşet” (BOA, DH.MKT. 1670/20) içinde olma gibi ifadelerle de dile getirilmiş ve eğitim ile ilgili yapılan faaliyetlerde “izale-i cehalet” genel hedef olarak belirlenmiştir. Nusayriilerin resmi otoriteye karşı olan tavırlarının genel sebebi olarak görülen bu durumun üstesinden gelmenin ancak eğitim ile olacağı yönünde merkeze gönderilen raporlar, bölgeye yapılan eğitim yatırımlarının da temelini oluşturmuş görünüyor. Bu meyanda ilk olarak, 1867’de Lazkiye’de Müslüman, Hristiyan ve Nusayri çocuklarına mahsus olmak üzere rüşdiye mektebi açılmış ve hem eğitilmiş bir toplum oluşturma hem de farklı kesimlerden çocukları aynı ortamda eğiterek sosyal kaynaşmayı sağlama amacına matuf olarak hizmete başlamıştır. Aynı tarihte vilayetin diğer bölgelerinde de bu tarzda farklı kesimlerden öğrenci alan mekteplerin açılmasına yönelik talepler olduğu vesikalara yansımıştır (BOA. MVL. 567/25). Ancak öncelikle İstanbul’da bu tip mekteplerin yaygınlaştırılması gerektiği gerekçesiyle taleplere olumlu cevap verilmemiştir (BOA. MVL. 1063-30). 1869 yılı Suriye Vilayet Salnamesinde ise Lazkiye ile birlikte Sayda ve Cebele’de de birer adet rüşdiyenin mevcut olduğu kayıtlıdır (*Suriye Vilayet Salnamesi*, 1286, s. 128). 1871 *Salnamesi*’nde ise Lazkiye’de ikisi Müslim biri gayrimüslim olmak üzere üç mektep kayıtlıdır. Müslüman mektebinin 20 öğrencisine karşın gayrimüslim mektebinin 140 öğrenci sayısına ulaşmış olması dikkat çekicidir. İnas mektebinde ise 90 öğrenci mevcuttur. Aynı tarihte Cebele’de de 4 adet mektepte 62 öğrencinin kayıtlı olduğu görülmektedir (*Suriye Vilayet Salnamesi*, 1288, ss. 185, 203).

Her ne kadar yerli eğitim kurumları bu süreçte bir gelişme gösterse de yaklaşık 30 yıldır bölgede yoğun bir çalışma yürüten misyonerlerin bu konuda çok daha ileri bir seviyeye ulaştıkları görülmektedir. Bu hususta 1872’nin son günlerinde İstanbul’a gönderilen bir layihalarda yer alan, misyonerlere ait:

cesim mektepler mevcut olup teba‘a-yı hazret-i padişahînin ise küçük ve gayr-i muntazam sıbyan mektebinden başka mektepleri bulunmamasından naşi herkes evladının biz-zarûre tahsil-i ulûm için zikrolunan ecebi mekteplerine vermekte ve bu çocuklar daha usûl-i diniye ve şeriat-ı mezhebiyelerini öğrenmeksizin ve hak batılı fark ve temyize muktedir olmaksızın bir takım Katolik ve Protestan ve Ortodoks mu‘allimlerin terbiyesi altında bulunmaktadırlar (BOA. A.MKT.MHM. 450/53)

şeklindeki ifadeler, Osmanlı Devleti’nin eğitim hususunda misyonerlerden ne denli geride olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreçte misyonerlerin açtığı okullara devam eden Nusayri çocuklarından Protestanlığa geçtikleri haberleri de gelmeye başlamıştır. Örneğin; 1873’te Trablusşam’a bağlı olan ve daha sonra Lazkiye’ye kaza olarak bağlanacak olan Cebele’nin Kardaha Nahiyesine bağlı Mahmere adındaki köyünde açılmış olan Protestan mektebine devam eden öğrencilerden bazılarının din değiştirdiği vesikalara yansımıştır (BOA. A.MKT.MHM. 450/53).

Bu mekteplerin mevcudiyeti ve faaliyetleri hususunda devletin resmî kanaldan bir şey yapmadığı, misyonerlerin eğitim kurumları ile rekabet edebilecek seviyede mektepler açmanın ise tek çare olduğu genel kanaat olarak ortaya çıkmıştır. Bu hususta yukarıda da bahsedilen layihada;

Ne çare ki vaktiyle bâ-ruhsat açılmış olan mekâtib-i mezkûre için zâhiren ve resmen bir şey denilemeyip böyle mahzûr-ı azîmin def‘ine mekâtib-i mezkûreye mukabil ve mümâsil taraf-ı Devlet-i Âliye’den taraf taraf mektepler küşadı ve matlûb-ı vechile mu‘allimler tayiniyle teba‘a-yı padişahînin bundan sonra

buralara devam ettirilmesi çare-i münferid hükmünde görünmekte... (BOA. A.MKT.MHM. 450/53).

denilerek uygulanacak olan siyasetin yol haritasının ne olması gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim hükümet de bu duruma duyarsız kalmamış ve bir yıl sonra 1874'te ilk adımı atarak bölgede kapsamlı bir eğitim hamlesi başlatmak istemiştir. Maarif Nezareti'nden 31 Aralık 1873 tarihinde Şurâ-yı Devlet'e gönderilen tezkerede Lazkiye sahilinde bulunan Behlûliye Köyü ile Sahyun ve Beytü'ş-Şelef nahiyelerinin ahalisinin Nusayri olduğu ve ulûm ve ma'arife muhtaç bulduklarının nahiyelerin müdürlük merkezlerinde 3 adet rüşdiye ve her 20'şer hâneli köye de birere sıbyan mektebi açılması önerilmiştir. Hatta ileride de sıbyan mekteplerinin her 10'ar hâneli köye inşa edilerek yaygınlaştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Yine aynı tezkerede Cebele Kasabası ile Safita'ya bağlı Derkîş ve Kadbus adlı mahallerin sakinlerinin de Nusayri olduğundan bu uygulamanın bahsedilen yerlerde de hayata geçirilmesi de belirtilmiştir. Şûra-yı Devlet Dâhiliye dairesinde yapılan mütalaa neticesinde Behlûliye, Sahyun ve Beytü'ş-Şelef'te 3 adet rüşdiye mektebiyle her 20 haneli köyde birer adet sıbyan mektebi inşa edilmesi uygun bulunmuş ayrıca bu uygulamanın ülkenin diğer mahallerinde de hayat geçirilmesi, özellikle de mektebi bulunmayan köylere mektep açmaya öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (BOA. A.MKT.MHM. 475/44). Her ne kadar alınan kararlar hayata geçirilememiş olsa da bu çalışmaların bölge halkının eğitimi adına gerçekleştirilmesi düşünülen ilk kapsamlı eğitim yatırımı projesi olduğu söylenebilir.

5. II. Abdülhamid Döneminde Lazkiye Nusayrilerine Yönelik Eğitim Politikası

Eğitimin, ülkenin içerisinde bulunduğu değişim sürecinin temel aracı olarak görüldüğü, II. Abdülhamid döneminin yönetim anlayışının sonucu olarak ülke genelinde toplumun her kesimini kapsayacak eğitim yatırımlarına büyük önem verilmiştir. Bu kapsamda, Nusayriler için bir merkez olarak görülen Lazkiye ve çevresinde, gerek kalıcı olarak asayişini temin etmek ve halkın

devlete olan bağlılığını sağlamak, gerekse de misyonerlerin Nusayrileri Protestanlaştırma çabalarını boşa çıkarmak amacıyla okullaşmaya özen gösterilmiştir.

1880'de *Suriye Vilayet Salnamesi*'nde Lazkiye'de mevcut bir adet rüşdiye mektebinde 65 öğrencinin bulunduğu kayıtlıdır. Aynı salnamede yerli Hıristiyanlara ait bir mektepte 100 öğrencinin, Amerikalılara ait 7 adet sıbyan mektebinde 656 ve 1 adet üst dereceli mektepte ise kız erkek 250 öğrencinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu veriler misyonerlerin uzun zamandan beri yürüttükleri faaliyetlerinin bir sonucu olarak eğitim hususunda bölgede ne kadar ileri seviyelerde olduklarını göstermektedir (*Suriye Vilayet Salnamesi*, 1297, s. 182).

Bu arada 1880'de Lazkiye, Cebele, Sahyun ve Merkab Kazalarını içine alan bir sancak hâline getirilmiştir. Aynı tarihte Lazkiye Mutasarrıfı tarafından Mabeyn-i Hümayûn'a gönderilen bir cevabî telgrafta; sorumluluğu altında yer alan bölgelerde yaşayan Nusayrilerin durumu ile ilgili bir rapor sunan mutasarrıf, eğitimle ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

Mülhak kazalarda bulunan tevâifin hâl-i tevahhuştan çıkarılıp umur-ı dîniyeye kesb-i vukûf ettirmek muhasenat ve mukteza-yı medeniyetten olup bulun husûlü ise bunların suret-i medeniyete ahzıyla okuyup yazmalarını tedâbir-i lâzîmenin ittihazına mütevakkıf bulunmakla nefsi-i Lazkiye'de hâsıl olan muvaffakiyet gibi nevahi-i mülhakada dahi alâ kadri'l istitaa mekâtib-i ibtidaiyenin küşadı buraca mevzu-ı ihtimam-ı çâkerî bulunmuştur. Ancak Merkab ve Sahyun kazalarında birer rüşdiye mektebinin inşasıyla hocalıklarına Türkçe ve Arapça okuyup yazmaya aşına zevatın tayini kavâid-i azîmeyi intac edeceğinden husûs-ı mezkûrun husûlü rehîn-i müsa'ade-i fehîmâneleridir (BOA. Y.PRK.UM. 2/43).

Burada yapılacak olan eğitim yatırımlarının sebepleri ile ilgili olarak misyonerlerin faaliyetlerinden değil de Nusayrilerin "suret-i medeniyete ahzıyla okuyup yazmalarının" sağlanması ve bunun bölge ile ilgili olarak

alınacak olan tedbirler için gerekli olduğundan bahsedilmesi önemlidir. Ayrıca Lazkiye merkezde daha önce açılmış olan ibtidai mekteplerin faydası dile getirilmiştir. Merkab ve Sahyun Kazalarına birer rüşdiye açılmasının tavsiye edilmesi de daha önce yapılması planlanan mekteplerin henüz hayata geçirilemediğini göstermektedir.

İlerleyen yıllarda gerek Lazkiye merkezde gerekse de bağlı kazalarda yer alan eğitim kurumlarında

önemli bir artış olduğu görülmektedir. 1886'da Lazkiye merkez rüşdiyesine ek olarak bir de Cebele'de rüşdiye bulunduğu, her iki okulda toplam 90 öğrencinin eğitim gördüğü salname kayıtlarından anlaşılmaktadır (*Suriye Vilayet Salnamesi*, 1302, s, 237). Yine aynı kayıtlarda Lazkiye Sancağı genelinde yer alan ibtidai mektepler ve öğrenci sayıları ile ilgili veriler şu şekilde belirtilmiştir:

Tablo 1.

1886 yılı Lazkiye sancağı dâhilinde yer alan ibtidai mektepler (Suriye Vilayet Salnamesi, 1302, ss. 239, 240)

Bulunduğu Yer	Usul-i Cedide İle Eğitim Yapanlar				Usul-i Kadime İle Eğitim Yapanlar			
	Erkek		Kız		Erkek		Kız	
	Okul Adedi	Öğrenci Sayısı	Okul Adedi	Öğrenci Sayısı	Okul Adedi	Öğrenci Sayısı	Okul Adedi	Öğrenci Sayısı
Lazkiye Merkez	1	100	-	-	6	290	1	40
Cebele	2	40	-	-	9	250	-	-
Merkab	2	20	-	-	8	125	-	-
Sahyun	2	30	-	-	9	275	-	-
Bayır-Bucak	-	-	-	-	3	75	-	-

Tablodan da anlaşılacağı üzere, önceki yıllarla karşılaştırıldığında, Lazkiye ve çevresinde, özellikle de Nusayriilerin yoğun olarak yaşadığı Cebele, Merkab ve Sahyun Kazalarında okul ve öğrenci sayılarında artış olduğu görülmektedir. Okul ve öğrenci sayılarındaki artış hâlâ yetersizdir. Zira misyonerlerin çalışmalarını boşa çıkarmanın ve verdikleri zararları telafi edebilmenin yolu en az onlar kadar okul ve öğrenci sayısına ulaşmak değil, onlardan hem nitelik hem de nicelik bakımından çok daha ileri seviyede olmaktır. Aynı tarihte misyonerlere ait, Lazkiye merkezde 4 adet üst dereceli okul ve yine Lazkiye merkez ve buraya bağlı olan Nusayri köyleri ile Merkab Kazasında 39 adet ilk mektep bulunmaktaydı (*Suriye Vilayet Salnamesi*, 1302, s. 243). Burada her ne kadar özellikle ilk kademe eğitim kurumlarında misyoner okullarının sayısı yakalanmış görünse de yerli mekteplerin çoğunluğunun klasik dönem sıbyan mektepleri

müfredatını uyguladığı, az sayıda mektebin usul-i cedide denilen ve batı tarzı eğitim müfredatı uyguladığı dikkati çekmektedir. Bu durum, nitelik bakımından yerli eğitim kurumları misyoner mektepleri karşılaştırıldığında, özellikle Nusayriiler tarafından tercih edilebilirliğini etkileyebilecek bir sebep olarak görülebilir.

II. Abdülhamid yönetimi, misyonerlerin giderek artan faaliyetlerine karşı, ilerleyen yıllarda yeni okullar açarak daha fazla kişinin eğitime ulaşması adına girişimlerde bulunmaya devam etmiştir. Bu hususta Beyrut Vilayetinden gelen talep üzerine 21 Ekim 1889'da Meclis-i Vükelâ'da "Lazkiye Sancağı ahalisinin ekseri Nusayri olup bunları Hıristiyanlığa celb için teşebbüsât-ı hâriciye eksik olmadığından ve Nusayriileri diyanet-i İslâmiye'ye davete vasıta-i müstakile mektepler olduğundan bahisle gösterilen mahallere sekiz bâb mekteb-i ibtidaiye tesis ve küşad" olunması yönünde karar alınmıştır (BOA. MV. 48/32). Bu karardan birkaç

ay sonra, 11 Mayıs 1890'da Beyrut Valisi gönderdiği telgrafta; "Lazkiye Nusayrilerinin envâr-ı diyanet ve medeniyet-i İslâmiyet ile tenvir için" açılan bu mekteplerin "fevâid-i maddiyesi" ve ayrıca mekâtib müfettişi sıfatıyla vazifelendirilen Trablusşam ulemasından Şeyh Ali Reşid Efendi'nin nasihatlerinin "te'sirat-ı ma'nevîyesi" ile Lazkiye'ye bağlı 100 köyde 15 bin kadar Nusayrinin Ehl-i Sünnet yoluna girdiklerini ve 'akâid-i İslâmiye'yi öğrenmek istediklerini belirtmektedir. Bu nedenle büyükçe köylere birer mektep ve mescit inşasını, ilgili kitap ve risalelerin gönderilmesini ve muallimler tayin edilmesini istemektedir. Ayrıca Cebel-i Nusayriye ahalisinin tamamını Ehl-i Sünnet itikadına dâhil etmek için icab eden mahallere mescit ve mektep inşasına müsa'ade buyurulmasını talep etmektedir (BOA. İ.MMS. 113/4821). Bu taleplerin olumlu karşılanması üzerine de yapılan tahkikat neticesinde, Lazkiye'nin sahil köylerine yapılacak 25 mektep ve 25 mescidin kâfi olacağı belirtilmiştir (BOA. İ.MMS. 113/4821).

Bu yazışmalardan birkaç gün sonra Lazkiye Mutasarrıfı Ziya Bey, İstanbul'a gönderdiği telgrafta; kendisinin aşar ihalesi için Cebele'de bulunduğu sırada, Nusayrilerin şeyh, mukaddem ve ileri gelenlerinin kendisine gelerek "nokta-i İslamiyete ve mezheb-i Hanefîye'ye" girmek istediklerini beyan ettiklerini, bunların 40 bin kadar bir nüfusa sahip olduklarını, bu nedenle kazada çok sayıda mektebe ve mescide ihtiyaç olduğunu, ancak maliyenin durumunu da göz önüne alarak büyükçe köylere 23 mektep ve 15 mescit inşasının şimdilik yeterli olacağını bildirmiştir. Ayrıca Nusayrilerin o dönemdeki en büyük şeyhlerinden olan Şeyh Ali Efendi Merikîbî'nin de Ehl-i Sünnet yoluna intisap etmesinin diğer bölgelerde yaşayan Nusayrileri bu yola sevk edeceğinden şüphe olmadığı belirtilmiştir. Yapılacak olan mektepler sayesinde bu insanların çocuklarını bir takım Protestan mekteplerine göndermeye mecbur kalmayacakları da ifade edilmiştir (BOA. İ.MMS. 113/4821; BOA. İ.DH. 1182/92449).

Yine aynı tarihlerde Beyrut Vilayetinden gelen bir telgrafta; "Lazkiye'ye merbut cibal-i Nusayriye karyelerinde açılan mekâtibin tesiratıyla

Nusayrilerden bir haylisinin dîn-i mübîn-i İslâm'ı ne veçhile kabul ettiklerinden bahisle daha icap eden mahallerde mekâtib ve mesâcid inşasına müsaade buyurulması" istenmektedir (BOA. MV. 54/37). Burada Nusayrilerin, açılan mekteplerin tesiriyle Ehlisünnet yoluna girdiklerinin belirtilmesi önemlidir. Zira bölgede devletin eğitim yatırımlarının artmasına paralel olarak Nusayrilerin "tashîh-i din ve i'tikad" eyledikleri haberlerinin de arttığı görülmektedir.

25 Haziran 1890'da Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ziya Bey'in Sahyun Nusayrilerinin de Ehlisünnet yoluna girdiklerini ve en az 15 mektep ve 10 mescide de burada ihtiyaç olduğunu bildiren telgrafi gelmiştir. Ziya bey ayrıca telgrafta; eğer halkın istekleri göz ardı edilip bu insanlar tekrar cehalete ve ümitsizliğe bırakılır ise bunları kendi yanlarına çekmek için şimdiye kadar birçok fedakârlıkta bulunan hatta bunların bazı ileri gelenlerine maaş bağlamış olan ecnebilerin ekmeğine yağ sürüleceği ve yapacakları propagandalar ile halkı kolayca tekrar kendi yanlarına çekebilecekleri hususunda önemli tespitlerde bulunmaktadır (BOA. İ.MMS. 114/4867). Ehl-i Sünnet

Bu gelişmeler ve talepler üzerine öncelikle Lazkiye'nin sahil köylerine 25 mektep ve 25 mescidin inşası için 16 Haziran 1890'da irade-i seniyye çıkmıştır (BOA. İ.DH. 1182/92451; BOA. İ.MMS. 113/4821). Daha sonra da Sahyun halkının talepleri doğrultusunda o bölgeye 15 mektep ve o kadar da mescit inşası için, 7 Temmuz 1890 tarihinde irade-i seniyye yayımlanmıştır (BOA. İ.MMS. 114/4867; BOA. DH.MKT. 1823/38). Yapılacak olan bu 40 adet mescidin de Lazkiye, Sahyun, Cebele ve Merkab Kazalarına 10'ar adet yapılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir (BOA. DH.MKT. 1823/38). Ancak alınan bütün bu kararların sahaya yeteri kadar yansımadağı mahallinden gönderilen raporlardan anlaşılmaktadır. 22 Eylül 1890'da İstanbul'a gönderilen böyle bir raporda Hanefî Mezhebine geçen Nusayrilerin durumu ve yapılması gerekenler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (BOA. Y.PRKAZN. 4/57). Buna göre;

- Nusayrileri Protestanlaştırmak üzere misyonerler yoğun bir çaba içerisinde. Hatta misyonerlerin bu bölgeye gelebilmeleri için İngiltere Sefiri Austen Henry Layard vaktiyle çok çaba sarf etmiştir. Nusayriler ise Müslümanlığı tercih ederek misyonerlerin bu teşebbüsünü boşa çıkarmıştır. Ancak bu durumun semeresini layıkıyla elde edebilmek ve Suriye’de ve sair yerlerde misyonerlerin çalışmaları neticesinde inançları hususunda tereddüt içinde olan cemaatleri de bu şekilde İslam’a yönlendirmek için Ehlisünnet dairesine yeni girmiş olan bu insanlara hoş davranılmalı ve İslam’ın şanına yakışır derecede terbiye-i diniye ve fikriye verilmelidir.
- Nusayrilerin idareleri şeyhlerin elinde olup bu şeyhlere ilmî ve mülkî rütbelere ile nişanlar verilmelidir.
- Nusayriler için gerekli olan mektep, mescit ve camilerin kısa zamanda inşa edilmesi ve hizmete alınması gereklidir.
- Padişahın tahta oturduğu zamandan beri birçok defa yayımlanan emir ve iradelere rağmen Maarif Nezareti henüz eğitim hususunda kayda değer bir icraatta bulunmamıştır. Sıbyan mekteplerinin idaresi için vergilerden ayrılan tahsisat gerekli yerlere harcanmadığından ve vakıflar ise bir takım eşraf ve ekâbirin elinde bulunduğundan birçok köyde ve şehirde Müslüman çocuklarına okuma yazma öğretecek mektep eksikliği had safhadadır. Vilayet genelinde resmîyette sayıları 150’den fazla olan ibtidai mektepten ancak 14 adedi faal hâlde bulunup bunların da birçok eksikliği bulunmaktadır.
- Bu nedenle Nusayriler için açılacak olan mekteplerin inşası işini Maarif Nezareti’ne bırakmak birçok eksikliği beraberinde getireceğinden doğru değildir. Ancak bölgenin mektep ihtiyacını belirlemek ve inşaatını gerçekleştirmek amacıyla İstanbul’dan hususi bir memur

görevlendirilmesi hem işleri kolaylaştıracak hem de hükümetin Nusayrilerin Sultan’a olan bağlılıklarını artacaktır.

- Her Nusayri köyüne sıbyan mektebi açılması ve bu mekteplerin bir dereceye rüşdiye seviyesinde eğitim verebilmesinin sağlanması bunun için de dini ve fennî ilimler ile Türkçe ve Arapça lisanlarının mükemmel derecede gösterilmesi gerekmektedir. Muallimlerin iyi derecede eğitim görmüş, Arapça ders okutabilen, iyi ahlâk sahibi Müslümanlardan seçilmesi ve birtakım cahil ve ahlâksız adamların muallim olarak gönderilmemesi gerekmektedir.
- Nusayrileri Osmanlı ordusuna dâhil edebilmek için münasip bir kasabada bir de askeri rüşdiye açılması ve ileride askerî mekteplere talebe gönderilmesi ilerisi için oldukça faydalıdır.
- Nusayri köylerinin birkaçında, masrafları hazine-i hassadan karşılanmak suretiyle büyük sıbyan mektepleri açılması ve bu mekteplere padişahın ismi verilerek çocukların buralarda parasız olarak eğitim görmesi halkın padişaha olan minnetini ve bağlılığını arttıracaktır. Burada yetişen öğrenciler tahsillerini tamamladıktan sonra eğitimlerini ne sayesinde tamamlayabildiklerini düşündükçe şükran duyguları artacaktır.

Raporda yazılanlara bakıldığında bölgedeki durumun ve bu durum karşısında devletin reflekslerinin iyi bir şekilde gözlemlenerek oldukça önemli tahliller yapıldığı görülmektedir. Her ne kadar o zamana kadar İstanbul’da alınan kararlar ve çıkarılan irade ve emirler sahaya henüz yansıtılmamış olsa da ilerleyen dönemde, yukarıdaki rapor doğrultusunda hareket edilerek, daha somut adımların atılmaya başladığı görülmektedir. İlk olarak Lazkiye’ye bağlı Kancere adlı köyde mektep ve mescit inşaatı tamamlanarak 8 Kasım 1890’da mülkî ve askerî erkân ile bölgenin ileri gelenlerinin de katıldığı bir resmi merasimle hizmete açılmıştır. Merasim esnasında köyde bulunan 120 kadar öğrencinin

ihtiyacı olan kitap ve risaleler ücretsiz olarak dağıtılmış ve çocuklara çeşitli hediyeler verilerek şeker ikram edilmiştir. Sultan Hamid ismi verilen bu eserler, Nusayrilere yönelik çıkan irade-i seniyyeler gereği açılan ilk mektep ve mescittir (BOA. Y.YRK.UM. 19/58). Ancak diğer köylerdeki okulların inşaatlarına ise bir türlü başlanamamıştır.

Bu arada Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ziya Bey, 13 Kasım 1890'da İstanbul'a gönderdiği telgrafta; Nusayrilerin İslam akâidini benimsemelerinin misyonerleri ümitsiz bıraktığını, ancak bunun kalıcı hâle gelebilmesi için mutlaka halkın maarif ihtiyaçlarının karşılanarak cehaletin yok edilmesi gerektiğini belirttikten sonra, Lazkiye Sancağında yapılması planlanan 40 mescit ve 40 mektebin inşaat sürecinden bahsetmektedir. Masrafları II. Abdülhamid tarafından üstlenilen mescitlerin inşası için erkân-ı harbiyeden bir kaymakam görevlendirildiği ve bir taraftan da inşaatların başladığını haber veren Mehmed Ziya Bey, "diyanet-i İslâmiyeyi asla bilmeyen bir kavmin mektebe gitmeden evvel camiye gidip namaz kılamayacağı veya kılmaklık dahi bilmediği bedîhdir" diyerek öncelikle diyaneti öğretmeden mescit inşa etmenin hiçbir faydasının olamayacağını ifade etmektedir. Yine bu minvalde eğer bu mektepler inşa edilmezse o zamana kadar çekilen emeklerin ve camilerin inşası için harcanacak paranın heba olacağı, çünkü Nusayrilerin namaz kılmayı bilmedikleri ve bunun da ancak mekteplerde öğrenilebileceğini belirtmekte, bir an evvel mekteplerin inşa edilmesinin elzem bir durum olduğunun altını çizmektedir (BOA. Y.PRK.UM. 19/70).

Bu yazışmalardan sonra mektepler konusunda daha ciddi ve somut adımların atıldığı anlaşılmaktadır. İnşası planlanan 40 adet mektepten ilk etapta 17, daha sonra da 7 adedi olmak üzere 23 adedi bir yıl içerisinde tamamlanarak eğitime başlamıştır. Aynı tarihlerde inşa edilen mektep kadar mescit de hizmete açılmıştır (BOA. Y.A.HUS. 266/97). İlerleyen dönemde planlanan 40 mektebin tamamının inşa edildiği vesikalara yansımıştır. Açılan bu mektep ve mescitlerin işleyişlerinin merkezi hükümet tarafından devamlı surette takip edildiği

yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu hususta 1895'te Maarif Nezareti'nden Beyrut vilayetine gönderilen bir telgrafta Mehmed Ziya Bey'in mutasarrıflığı zamanında Nusayriler için açılmış olan ibtidâî okulların boş kaldığı haberlerinin geldiği belirtildikten sonra mevcut durum ve eğer öğrenci yok ise bu durumun nedenleri hakkında malumat istenmiştir (BOA. MF.MKT.146/56). Yine aynı yıl bu okullardan bir dereceye kadar maddi ve manevi neticenin alınabildiği, büyük ve kalabalık köylerde eğitim işlerinin daha iyi olduğu hususu ifade edildikten sonra, öğretmen olarak, camilerde halka vaaz u nasihat edebilecek kabiliyette kişilerin tayin edilmesinin halkın eğitimi açısından çok daha faydalı olacağı dile getirilmiştir. Ayrıca sancak genelinde sadece Lazkiye merkezde bir adet idadi bulunduğu, bu nedenle eksikliğin giderilmesi için Sahyun, Cebele ve Merkab Kaza merkezlerinde bulunan ibtidâî okulların rüştiyeye çevrilmesi talep edilmektedir. Bölgedeki eğitim işlerinin takibi için de seyyar müfettişler gönderilmesi istenmektedir (Bilgili vd. 2010, ss. 298, 299).

İlerleyen dönemde işlerin çok da planlandığı gibi gitmediği, Sünniliğe geçen Nusayrilerle yerel halkın kaynaşmasının sağlanamadığı, yerel yönetici ve memurların da Nusayrilere karşı olumsuz tavırlar içerisinde oldukları, bu durumun da eğitime olumsuz yansıdığına dair yazışmaların sayısı bir hayli fazladır (BOA. DH. TMIK.S. 26/31). Nusayri çocuklarının eğitimi için açılan okullara tayin edilen öğretmenlere tahsisat yetersizliği nedeniyle aylık sadece 150 kuruş maaş tahsis edilebilmiştir. Bu miktarın işinin ehli öğretmenlerin tayini için oldukça yetersiz olması nedeniyle, yerel halktan, rastgele, ehil olmayan öğretmenler okullarda görevlendirilmiştir. Ancak bunların da Nusayrilere karşı ön yargılı tavır içerisinde olmaları, açıldıkları zamandan beri bu okullardan istenilen neticelerin alınamamasına neden olmuştur. Bunun üzerine, Nusayri çocukları için Lazkiye merkezde yatılı bir okul açılması ya da mevcut olan idadi mektebine bir ihtiyat sınıfı ilave edilerek her sene 30 Nusayri öğrencinin parasız olarak alınması ve okulun da yatılıya çevrilmesi teklif edilmiştir. Hatta bu dönemde Lazkiye'de bir sanayi mektebinin açılması da

gündeme gelmiştir. Ancak sanayi mektebi açmaktansa Lazkiye İdadisinin yatılıya çevrilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca köylerde açılan ibtidaî mekteplerde görev yapan öğretmenlerin maaşlarının halktan para toplanarak artırılması teklifi de halkın zaten eğitime isteği olmadığından, onları büsbütün okullardan soğutacağı gerekçesiyle uygun bulunmamıştır. Bütün bunlara rağmen Maarif Nezareti, Lazkiye İbtidâî Mektepler Müdürlüğüne yazı göndererek Nusayri çocuklarının okutulması için imkânlar ölçüsünde her ne gerekiyor ise yapılmasını istemiştir (Bilgili vd, 2010, ss. 354-359).

1900 yılına gelindiğinde Lazkiye’de Sünniliğe geçen Nusayri ailelerin çocuklarını tekrar misyoner okullarına vermeye başladıkları, halkın bir kısmının tekrar irtidat ettiği, bunların da devlete karşı kışkırtıldığı ve bölgede suç oranının

da hayli arttığı yönünde haberler gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine mevcut okulların muntazam ve mükemmel bir hâle getirilerek Müslüman çocukların misyoner okullarına gitmelerine mahal bırakılmaması istenmiştir (BOA. BEO. 1558/116791; BOA. MF.MKT. 496/33). Ancak halkın eğitime karşı isteksiz tavrının ilerleyen dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Lazkiye’den gönderilen raporlarda okullardaki öğrenci sayılarının azlığından ve halkın ilgisizliğinden sıkça bahsedilmektedir.

1904’te, Lazkiye Sancağında Nusayri çocukların eğitimi için açılmış olan 40 adet ibtidaî mektepten 36’sının isimleri, buldukları köyler, talebe sayıları, muallimlerin isimleri ve maaşları aşağıdaki tabloda verilmiştir (BOA. DH.TMIK.M. 168/7).

Tablo 2.

Lazkiye Sancağında Nusayri çocukları için açılan hamidiye ibtidaî mektepleri (1904)

Kazası	Mektebin Bulunduğu Köyün Adı	Mektebin İsmi	Öğr. Sayısı		Muallimin İsmi	Aylık Maaşı (krş)
			Erkek	Kız		
Lazkiye	Kancere	Sultan Hamidî	13	-	Hayreddin Efendi	250
Lazkiye	Saraf Meşkıta	Pertev-i Hamidî	35	-	Şakir Cevad Efendi	250
Lazkiye	Bisnade	Eser-i Hamidî	30	-	Said Sabah Efendi	150
Lazkiye	Kersane	Lütf-i Hamidî	7	-	Ahmed Seyde Efendi	150
Lazkiye	Müşrife	Ziya-i Hamidî	7	-	Necib Halim Efendi	150
Lazkiye	Demerho	İhsanı Hamidî	20	-	Ahmed Zeydan Efendi	150
Lazkiye	Katriye	Necm-i Hamidî	9	-	Muhammed Kalavenci Efendi	150
Lazkiye	Henari	Feyz-i Hamidî	5	-	Kemal Muhyiddin Efendi	150
Lazkiye	Seraya	Mişkat-ı Hamidî	16	-	Hacı Ali Efendi	150
Lazkiye	Behlülüye	Neyyir-i Hamidî	12	-	Ahmed Fettah Efendi	150
Sahyun	Çengil Salis	Müessir-i Hamidî	20	-	Şeyh Abdurrahman Mahmudî Efendi	150
Sahyun	Selma	Avnü’l Hamidî	12	-	Muhammed Musa Efendi	150
Sahyun	Debaş	Lema-i Hamidî	10	-	Naim Tayyar Efendi	150
Sahyun	El-Medine	Himmat-i Hamidî	8	-	Said Kenifaki Efendi	250
Sahyun	Habite	Habbe-i Hamidî	4	-	Abdurrahman Efendi	150
Sahyun	Şemane	Envar-ı Hamidî	-	-	-	-

Tablo 2.*Lazkiye Sancağında Nusayri çocukları için açılan hamidiye ibtidaî mektepleri (1904) (devamı)*

Kazası	Mektebin Bulunduğu Köyün Adı	Mektebin İsmi	Öğr. Sayısı		Muallimin İsmi	Aylık Maaşı (krş)
			Erkek	Kız		
Lazkiye	Kancere	Sultan Hamidî	13	-	Hayreddin Efendi	250
Sahyun	Hafe	İnayet-iHamidî	15	-	Ahmed Efendi	150
Sahyun	Mecdel Hâli	Bârigâh-ı Hamidî	5	-	Muhammed Derviş Ahmed Efendi	150
Merkab	Anaze	Birrü'l Hamidî	18	-	Mustafa Nailî Efendi	250
Merkab	Gatanya	Nasru'l Hamidî	5	-	Mehmed Harun Efendi	150
Merkab	Kadmus	Şevket-i Hamidî	5	-	Ahmed Rüşdi Efendi	150
Merkab	Husayrn el- Bahr	Hamidü'l Âsar	5	-	Vekil Kâmil Seyfe Efendi	150
Merkab	Bemniş	İn'am-ı Hamidî	10	-	Abdülkerim Efendi	150
Merkab	Haribe	Mihrab-ı Hamidî	8	-	Halil Sârî Efendi	150
Merkab	Nagita	Fütuhat-ı Hamidî	6	-	Ali Ziya Efendi	150
Merkab	Belûze	Kudret-i Hamidî	6	-	Mehmed Efendi	150
Merkab	Kal'atü'l Havabî	Tevfikât-ı Hamidî	10	-	Şeyh Abdurrahman Efendi	150
Cebele	Kardaha	Fecr-i Hamidi	-	-	-	-
Cebele	Aynü'i Şerife	Hamidiye	17	-	Mehmed Saydavî Efendi	150
Cebele	Ganire	Nüvvârü'l Hamid	10	-	Şükrü Efendi	150
Cebele	Düveyr Baide	Mehâsin-i Hamidî	8	-	Ahmed Efendi	150
Cebele	Beyt-i Yaşut	Bedîa-i Hamidî	5	-	Bahaeddin Efendi	150
Cebele	Kelmahu	Muhibbi-i Hamidî	6	-	Abdurrahman Efendi	150
Cebele	Aynşakak	Menar-ı Hamidî	7	-	Osman Zelluh Efendi	150
Cebele	Arab'ül Melik	Mescid-i Hamidî	5	2	Çerkes Tahir Efendi	150
Cebele	Hamamü'l Ferahle	Füyuzat-ı Hamidî	5	-	Mahmud Alaf Efendi	150

Tabloda da görüldüğü üzere okulların öğrenci sayıları oldukça azdır. Kız öğrenci ise sadece Cebele'ye bağlı Arabü'l Melik köyünde olup o da sadece 2 kişidir. Sahyun'a bağlı Şemane ve Mecd el-Hâli ile Cebele'ye bağlı Kardaha Köylerinin okulları kullanılamayacak kadar harap vaziyette bulunmaktadır. Bunlardan Mecd el-Hâli Köyünün muallimi yakınlarda bulunan Feşye adlı köyün mescidinde eğitime devam etmektedir. Diğer iki köyde yer alan okulların ise öğrencisi yoktur ve

herhangi bir öğretmen görevlendirmesi de yapılmamıştır. Okullardan sadece Çengil Salis Köyünde bulunan Müessir-i Hamidiye Mektebi, daha üst seviyede yarı rüşdiye eğitimi veren nimirüşdiye (yarım rüşdiye) statüsünde olup diğerleri ibtidaî idi. Bu mekteplerden 1904 yılına kadar geçen 12 yıllık süre içerisinde sadece Lazkiye'ye bağlı Demerho Köyünde bulunan İhsan-ı Hamidî mektebinin iki öğrencisi üst derece tahsil için Lazkiye idadisine kayıt yaptırmış ancak onlar da

tahsillerini yarıda bırakarak okuldan ayrılmışlardır (BOA. DH.TMIK.M. 168/7). Bütün bu verilerden, halkın eğitime çok da ilgi göstermediği için öğrenci sayılarının yetersiz kaldığı, hatta bazı okulların harap olduğu ve bu nedenle de Nusayri çocuklarının eğitimine mahsus olarak yaptırılan okullardan istenilen verimin elde edilemediği anlaşılmaktadır.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bazı adi vakalar dışında, Osmanlı resmi kayıtlarında çok fazla bahse konu olmayan Nusayrilerin, yüzyılın sonlarına doğru en önemli iç politika meselelerinden biri hâline gelmeleri, şüphesiz ülke gündeminde de önemli bir yer işgal etmelerine sebep olmuştur. Bu durumun oluşmasında misyonerlerin bölgede yürüttükleri faaliyetlerin neticeleri ile Nusayrilerin toplu olarak Ehlisünnet itikadını benimsemeleri önemli iki etkidir. Bu konudaki yaygın görüş bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin etkilerinin somut bir şekilde görülmeye başlandığı 1870'li yıllardan itibaren devletin bu konuda tedbir almak amacıyla Nusayrilerle ilgilenmeye başladığı yönündedir. Ancak çok daha önceleri Nusayrilerin Ehlisünnet itikadını benimsemeye meylettikleri görülmektedir. 1852 tarihli vesika bu açıdan önemlidir. Bu vesikada ilk defa Nusayrilerle yerel halk arasındaki husumetin sebepleri belirtilerek meselenin halline yönelik öneriler sunulmuş ve Nusayrilerin Ehlisünnet yoluna girmelerinin bunun için çok önemli bir fırsat olduğu ifade edilmiştir. Ancak merkezi hükümetin o yıllarda bu konunun çok da üzerine gitmediği anlaşılmaktadır. 1867'de Lazkiye'de Müslüman, Hıristiyan ve Nusayri çocuklarının eğitimi için açılan rüşdiye mektebinin, toplumun huzuru açısından faydalı görüldüğü için yaygınlaştırılmak istenmesi bir diğer önemli eğitim hamlesi olarak değerlendirilebilir. Ancak hükümetin özellikle Nusayrileri gündemine alması 1870'lerden itibaren misyonerlerin etkilerinin hissedilmeye başlanması ile birlikte olmuştur. Bu tarihten itibaren Nusayrilerin devlete bağlılıklarının sağlanması ve kendilerini Osmanlı toplumunun bir parçası olarak hissetmeleri hususunda adımlar atılmaya başlanmıştır.

II. Abdülhamid'in saltanatı devraldığı dönem, misyonerlerin Nusayrilerin yaşadığı coğrafyada faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları, açtıkları eğitim kurumlarında çocuklara ve gençlere sundukları cazip eğitim fırsatları ile nüfuzlarını iyice arttırdıkları yıllara rastlamaktadır. Bu durum şüphesiz sadece Nusayrilerin yaşadığı bölgelere münhasır olmayıp, ülke genelinde özellikle azınlıkların yoğun olarak yaşadığı her yerde kendisini göstermekteydi. Sultan'ın din ve mezhep farkı gözetmeksizin toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde uygulamaya koyduğu eğitim hamlesinin ana hedefi, halkı esasen politik çıkarlara hizmet eden misyoner okullarına mahkûm bırakmamaktı. Bu bağlamda Nusayrilerin devlete bağlılıklarının sağlanması önemli bir husus olarak görülmüş ve ılımlı bir siyaset takip edilerek özellikle Nusayriler için bir merkez konumunda olan Lazkiye'de yeni eğitim kurumları açılmıştır. Süreç içerisinde Lazkiye merkezde açılan yeni okulların sağladıkları başarılı netice üzerine bağlı kazalarda da okul açılması talep edilmiştir. 1890'da kadar misyoner okullarına karşı yapılan bu yatırımlar, bu tarihten itibaren hızlı bir ivme kazanmış ve ilgili yazışmalar gündemi daha fazla meşgul etmeye başlamıştır. Çünkü açılan bu okulların tesiri ve ulemadan Şeyh Ali Reşid Efendi'nin telkinleri ile bölge halkının Ehlisünnet yoluna girmeye başladıkları haberleri gelmeye başlamıştır. Lazkiye ve bağlı kazalarda yaşayan on binlerce kişinin kısa süre içerisinde Sünniliğe geçmesi üzerine okul ve mescit talepleri adeta patlamıştır. Bölgede büyük bir eğitim seferberliği başlatan devlet, 1-2 yıl içerisinde muhtelif kaza ve köylerde 40 okulun inşasını tamamlayarak eğitim faaliyetlerini başlatmıştır.

Hamidiye İbtidaî Mektepleri de denilen ve tamamı padişahın ismiyle anılan bu okulların hızlı bir şekilde tamamlanarak hizmete açılması bölge halkının eğitimine Sultan'ın/merkezin ne derecede ehemmiyet verdiğinin göstergesidir. Burada dikkati çeken husus, Nusayrilerin Sünniliğe geçmeleri ve okul ve mescit talep etmelerinin merkezde hemen karşılık bulmuş olmasıdır. Bu durumun toplumsal huzurun sağlanması ve Nusayrilerin devlete bağlılıklarının temini

açısından önemli bir fırsat olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid'in özel bir ihtimam gösterdiği bölge halkının Hanefilik çizgisine gelmesi ile İslam toplumu arasında birlik sağlanmış gibi görünüyordu. Ancak ilerleyen yıllarda yapılan yazışmalardan, uygulamada görülen bazı aksaklıklara rağmen hükümetin Lazkiye Nusayrilerinin eğitimi için gösterdiği çabanın mahallinde pek de karşılık bulmadığı anlaşılmaktadır. Gerek yerel halkın Nusayrilere yönelik ön yargılı ve tutucu tavırlarının devam etmesi –ki bunun sebebinin heterodox unsurlar içeren Nusayrilik inanç ve ibadetlerinin geleneksel İslam anlayışına uymamasında ve Nusayrilerin geçmişten beri devletle ve toplumun diğer kesimlerine karşı başkaldırı ve isyan hâlinde olmalarında aramak gerekir- gerekse okulların işleyişi ile ilgili gerekli ihtimamın gösterilmemesi, eğitim hamlesinden istenilen neticelerin alınamamasına neden olmuştur. Neticede okullardaki öğrenci sayıları oldukça düşük bir düzeyde kalmış ve mezun olan öğrencilerin bir üst eğitim kurumlarına devamları da sağlanamamıştır. Bu duruma gelmesinde Nusayrilerin Ehlisünnet itikadını benimsedikten hemen sonra eğitim hususunda gösterdikleri hevesli tavrı, ilerleyen yıllarda göstermemelerinin de etkisinin olduğu söylenebilir.

II. Abdülhamid döneminde Nusayri toplumu üzerinde yürütülen bu politikayı, dönemin genel siyaseti olan din ve eğitim temeline dayalı devletçi ve merkezîyetçi politikanın bir tezahürü olarak yorumlamak mümkündür. Ancak merkezî hükümetin Nusayrilerin topluma entegrasyonunun sağlanması adına hayata geçirdiği bütün bu bütüncü politikaya ve iyi niyetli yaklaşımlara rağmen bölgesel düzeyde aynı çabanın gösterilmemesi ve hatta bu konuda isteksiz davranılması, karşılaşılan en büyük güçlük olarak gösterilebilir. Hanefi mezhebini kabul ederek Ehlisünnet yoluna girmek isteyen bu halkın geçiş sürecindeki hassas durumun yerelde algılanmadığı anlaşılmaktadır. Yerel yöneticiler tarafından bölge Nusayrilerine karşı sahiplenici ve bütüncü davranışlar sergilenemediğinden, ortamdaki boşluğu ve meseleyi görerek durumu

iyi yöneten misyonerler daha etkili olmuştur. Misyoner faaliyetleri birkaç istisna dışında Nusayrileri Hıristiyanlaştıramadıysa da, bu gün gelinen duruma bakıldığında bölgedeki toplumsal kaynaşmanın önüne geçtiği ve kalıcı bir bölünmüşlüğe sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Anderson, R. (1872). *History of the missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the oriental churches*. London: Congregational Publishing Society.
- Bar-Asher, M ve Kofsky, A. (2002). *The Nusayri-Alawi religion*, Lieden: Brill.
- Bar-Asher, M ve Kofsky, A. (2005). Dogma and ritual in kitab al-ma'arif by the Nusayri theologian Abu Said Maymun b. Al-Kasım al-Tabarani (D.426/1034-1035)". *Arabica*, T. 52(Fasc. 1), 43-65.
- Batur, M. R. (2013). Nusayriliğin teşekkülü ve inanç esasları. *İnsan ve Toplum*, 3(5), 55-84.
- Beadle, Mr. (1841). Syria and the holy land; journal of Mr. Beadle in Northern Syria. *Missionary Herald*, XXXVII(5), 204-209.
- Bilgili, A. S. (2010). Osmanlı arşiv belgelerinde Adana, Tarsus ve Mersin bölgesi Nusayrileri (19-20. Yüzyıl). *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 54, 49-78.
- Bilgili, A. S., Tozlu, S., Akbulut, U., Ürkmez, N. (2010). *Osmanlı arşiv belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- BOA. A.AMD. 37/66.
- BOA. A.MKT.MHM. 450/53.
- BOA. A.MKT.MHM. 475/44.
- BOA. A.MKT.MVL. 58/73.
- BOA. A.MKT.UM. 178/24.
- BOA. A.MKT.UM. 395/90.
- BOA. BEO. 1558/116791.
- BOA. BEO. 69/5175.
- BOA. DH.MKT. 1670/20.
- BOA. DH.MKT. 1823/38.
- BOA. DH.MKT. 1999/43.
- BOA. DH.TMIK.M. 168/7.
- BOA. HAT. 499/24468D.
- BOA. HR.SYS. 1525/55.
- BOA. İ.DH. 1182/92449.
- BOA. İ.DH. 1182/92451.

- BOA. İ.MMS. 113/4821.
- BOA. İ.MMS. 114/4867.
- BOA. MF.MKT. 496/33.
- BOA. MF.MKT.146/56.
- BOA. MV. 48/32.
- BOA. MV. 54/37.
- BOA. MVL. 1063-30.
- BOA. MVL. 247/32.
- BOA. MVL. 284/69.
- BOA. MVL. 310/98.
- BOA. MVL. 567/25.
- BOA. MVL. 754/87.
- BOA. Y.A.HUS. 266/97.
- BOA. Y.PRK.AZN. 4/57.
- BOA. Y.PRK.UM. 19/70.
- BOA. Y.PRK.UM. 2/43.
- BOA. Y.YRK.UM. 19/58.
- Bulut, H. İ. (2011). Tarih, inanç, kültür ve dini ritüelleriyle Nusayrilik. *Ortadoğu Yıllığı*, 579-614.
- Buzpınar, Ş. T. (2003). Lazkiye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 27, s. 117, 118). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Davis, E. J. (1879). *Life in Asiatic Turkey; a journal of travel in Cilicia (Pedias And Trachoea), Isauira, and parts of Lycaonia and Cappadocia*. London.
- Deringil, S. (2014). *İktidarın sembolleri ve ideoloji*, (Gül Çağalı Güven, çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. (2000). *İbn Battûta seyahatnamesi*, (A. Sait Aykut, çev.). 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Er, A. (2010). Fransızca yazılı kaynaklarda Nusayrîler. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Dergisi*, 54, ss. 149-158.
- Farouk-Alli, A. (2014). Sectarianism in Alawi Syria: Exploring the paradoxes of politics and religion, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 34(3), 207-226.
- Friedman, Y. (2001). al-Huseyin ibn Hamdân al-Khasîbî; A historical biography of the founder of the Nusayrî-Alawite sect. *Studia Islamica*, 93, 91-112.
- Friedman, Y. (2010). *The Nusayri-Alawis*. Boston: Brill.
- Galib et-Tavil, M. E. (2012). Arap Alevileri tarihi, Adana: Karahan Kitabevi.
- Georgeon, François. (2016). *Sultan Abdülhamid*, (Ali Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gündüz, M. (2010). *Osmanlı mirası Cumhuriyet'in inşası*, İstanbul: Lotus Yayınları.
- Gündüz, M. (2016). *Maâriften eğitime*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Jowett, W. (1826). *Christian researches in Syria and the holly land*. London.
- Karpat, K.H. (2004). *İslâm'ın siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet, kimlik, inanç ve cemaatin yeniden yapılandırılması*, (Şiar Yalçın, çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keser, İ. (2013). *Nusayri Alevilik; tarih inanç kimlik*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Lyde, S. (1860). *The Asian mystery; illustrated in the history, religion and present state of the Ansaireeh or Nusairis of Syria*. London: Longman, Green, Longman and Roberts.
- Massignon, L. (1998). *Nusayriler*, İslam Ansiklopedisi (cilt IX, ss. 365-371). İstanbul: MEB Yayınları
- Moosa, M. (1988). *Extremis Shiites; the ghulat sects*. New York: Syracuse University Press.
- Palabıyık, H. (2010). Dini inançları ve özellikleri bakımından Nusayrilik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54, 19-48.
- Ramazanzâde Niyazi Bey. (1920). *La province D'Adana; aperçu historique, ethnographique et statistique*. Constantinople.
- Suriye Vilayet Salnamesi*, 1286, 1288, 1297, 1302.
- Talhamy, Y. (2011). American Protestant missionary activit among the Nusayris (Alawis) in Syria in the nineteenth century. *Middle Eastern Studies*, 47(2), 215-236.
- Thomson, W. M. (1841). Syria and the holy land; journal of Mr. W. M. Thomson in Northern Syria. *Missionary Herald*, XXXVII(3), 100-107.
- Thomson, W. M. (1848). Tour from Beirut to Aleppo in 1845. *Bibliotheca Sacra and Theological Review*, V(XVII), 243-262.
- Tozlu, S. ve Ürkmez, N. (2018). *Nusayriler; tarih, inaç, edebiyat ve kaynakça*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Uğuz, S. (2017). Osmanlı döneminde misyonerlerin Nusayriler üzerindeki Hıristiyanlaştırma faaliyetleri. *Dünden Bugüne Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu Bildirileri (28-30 Mayıs 2015)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 473-494.
- Üzüm, İ. (2007). Nusayrilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (cilt 33, ss. 270-274). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Winter, S. (2016). *A history of the Alawis; from medieval Aleppo to the Turkish Republic*. New Jersey: Princeton University Press.

Notlar

ⁱ Lazkiye Limanına çok yakın bir bölgede bulunan Taberani'nin türbesi, 1988 yılında limanda yürütülen genişletme faaliyetleri nedeniyle, yine o bölge yakınlarındaki Bisnada mahallesinde bulunan caminin avlusuna nakledilmiştir. (Winter, 2016, s. 28) Tavail, bu caminin adını Şarani mescidi olarak vermektedir (Galib et-Tavail, 2012, s. 315).

ⁱⁱ Misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri aslında Pliny Fisk ve Levi Parson adındaki Amerikalı iki genç misyonerin 1818/19'da "Suriye Misyonu" adıyla ilk istasyonu kurmalarıyla başlamıştır. Misyonerler kendilerine hedef olarak kutsal topraklar dedikleri Filistin'i de içine alan Suriye'deki kadim Hristiyan toplulukları belirlemişlerdi. İlerleyen süreçte bu topraklarda yaşayan heterodoks inanışlara sahip Dürziler ve Nusayriler gibi azınlıklar üzerine de yoğunlaştılar. Müslümanlar üzerinde misyonerlik faaliyetleri yürütmek illegal bir durum olduğu için ilk etapta zorlansalar da 1824'te meşhur misyonerlerden Samuel Lyde'in Beyrut'ta açtığı okul ile resmi engelleri kaldırmışlar ve yerel halka çok daha rahat ulaşmaya başlamışlardır. Bu tarihten sonra misyonerler, okullar açarak yerel halkı eğitmek ve yerel Suriye Protestanlığını oluşturmak üzerine faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Nusayriler, bölgedeki en büyük dinî azınlık grubtu. Amerikan misyonerleri, 1830'lardan itibaren Nusayrilerin yaşadıkları Cebel-i Nusayriye denilen bölgelere ziyaretler yapmaya başlamışlar ve onların arasında kalarak çalışma fırsatları aramışlardı. 1843 yılında Amerikan misyonu Kudüs ve tüm Filistin'den çekilerek Suriye'nin kuzeyinde ve Lübnan çevrelerinde, yani Nusayrilerin yaşadıkları bölgelerde yoğunlaşmaya karar verdi. 1850'li yıllardan sonra Nusayriler üzerine daha fazla eğilen misyonerler, okullar açmanın yanında dispanserler ve hastaneler kurarak sağlık hizmeti de vermeye başladılar. Misyonerler ayrıca Suriye'de sadece Nusayrilere özel müstakil bir istasyon kurulmasını defalarca Board'dan talep ettiler. Bu arada aynı yıllarda Amerikan misyonerlerinin yanında İngiliz ve Fransız misyonerleri de sağlık merkezleri

ve çoğunlukla da okullar açarak Nusayriler üzerinde çalışmaya başladı. 1857 yılında devletten izin alınmak kaydıyla Nusayriler arasında Amerikan misyonerleri tarafından biri kız biri de erkekler için olmak üzere iki okul açıldı. İlerleyen yıllarda ise bu okulların sayısı oldukça arttı. Misyonerlerin Suriye'deki faaliyetleri 1860'lı yıllarda oldukça yoğunlaştı. Artık azınlıkları bahane ederek Osmanlı'nın iç siyasetine müdahale edebiliyorlardı ve bu durum misyonerlik faaliyetleri açısından oldukça etkiliydi. Misyonerlerin artan bütün bu faaliyetlerinin neticesinde Nusayrilerde ilk din değiştirme vakası 1860 yılında yaşandı ve Hammud adındaki bir Nusayri genci vaftiz edilerek Protestan oldu. Bu tarihten sonra da bu vakaların sayısı artarak devam etti. (Uğuz, 2017, ss. 473-494).

ⁱⁱⁱ Nusayrilerin merkezi konumunda olan Lazkiye, bölgede Misyonerlerin dikkatini ilk çeken yerlerden biridir. Amerikalı misyoner W.M. Thomson, 1841 yılında *Missionary Herald*'da yayımlanan yazısında "Lazkiye şüphesiz bir misyon için önemli bir istasyondur... Şehirde yaşayan Hristiyanların yanısıra etrafında nüfusu oldukça kalabalık olan çok sayıda Nusayri köyü vardır... Bu köylerin tamamına Lazkiye'den ulaşılabilir. Nusayri nüfusunun büyük bir kısmı dağlarda ikamet eder. Ben Lazkiye'deki yerli Hristiyanlardan ve oradaki insanlardan emin oldum ki bu dağ köyleri arasında güzel yazlık mekânlar bulunabilir. Nusayrilerin arasında bir misyonun başarısı oldukça önemlidir." şeklindeki ifadeleri ile Lazkiye'nin misyonerler için ne kadar elverişli bir yer olduğunu belirtmiştir (Tozlu ve Ürkmez, 2018, ss. 5, 6).

^{iv} 1863-1859 yılları arasında Lazkiye'de yaşayan meşhur İngiliz misyonerlerden Samuel Lyde, Kardaha yakınlarındaki Bhamra Köyünde ilk misyoner okulunu, 1869 yılında Miss. Crawford'un açtığı kız okulu takip etmiştir. 1864 yılında Lazkiye'ye gelen David Metheny'nin çalışmaları neticesinde misyonerlik faaliyetleri büyük bir gelişme göstermiştir. 1880 yılına kadar Lazkiye'de bir düzine yatılı okul, bir kız okulu, bir hastane ve bir de şapel açılmıştır. Metheny bununla da yetinmeyerek küçük yaşlardaki Nusayri kızlarını iyi birer rahibe olmaları için Amerika'ya kaçırmıştır. Metheny, hakkında yapılan tahkikat neticesinde 1880'de Lazkiye'den sürülse de bölgedeki misyonerlik faaliyetleri hız kesmeden devam etmiştir (Uğuz, 2017, ss. 488-490; Lyde, 860, ss. 193-210; Moosa, 1988, s. 277).